УДК 398.8 : 001.8

Симулякр як код текстового міфу колядки

Хмель Віра

Рівненський державний гуманітарний університет

Стаття присвячена застосуванню постмодерністської методології до традиційного фольклорного жанру колядки. Посередництвом симулякра з'ясовуються текстові коди для рецептивного осягнення текстового міфу колядки.

Ключові слова: *методологія, симулякр, модель-оригінал, копія, образ, образ-копія, денотат, код, міф.*

Світ сьогодні переживає складні процеси суспільної глобалізації та наслідків тотальної технічно-комп'ютеризованої революції, результатом яких є, з одного боку, послаблена увага до традиційної народної словесності у порівнянні з художньою літературою, з іншого – зменшена практична вартість дослідницьких студій фольклорного матеріалу, оскільки думка про меншовартісність фольклору лишається незмінною. Думається, що названа позиція у вітчизняній науці залежить і від кількості, і від якості наукових досліджень у галузі фольклористики, що не визначаються достатньою чисельністю. Недостатньо розроблена і дослідницька методологія, хоч і теоретична база фольклористики повільно оновлюється. Теоретично-фольклористичні сентенції, висловлені вітчизняним фольклористом С. Росовецьким, оперті на імагінативні погляди Я. Голосовкера, що світоглядна база кожної науки має два боки – «загальнофілософський та фаховий, який відбиває певну деформацію обраної філософії пізнання під впливом специфіки об'єкта, до якого її прикладають», – сьогодні надзвичайно і доцільні, і актуальні. Як кожна гуманітарна наука, фольклористика в якійсь мірі залежить від філософії, від якої можна відштовхуватися й у виборі методології дослідження фольклорного матеріалу. Враховуючи те, що найближчою до фольклористики є літературознавча наука, в якій упродовж тисячоліть сформовані різноманітні методи дослідження словесного твору, доцільно використовувати їх і в фольклористиці, але обов'язково враховувати специфіку фольклорної словесності. Звертаючись до пошукових літературознавчих стратегій, доцільно звернутися до *теорії симулякра*, щоб з'ясувати його *кодове значення* і *роль* у трактуванні текстового *міфу української колядки*, що й складатиме *мету* даної статті.

Для сучасної фольклористики є можливим постмодерністський підхід до аналізу фольклорного, у нашому випадку, колядкового тексту. Як фольклорний жанр колядка співвідносна з фантастичним буттям, опертим на бажану, віртуальну реальність. За твердженням теоретика деконструктивізму Дерріди, реальність набуває свого онтологічного статусу завдяки можливості структурно необхідного повторення, подвоєння, що усуває метафізичну одиницю оригіналу і копії, і копії копії в абсолютно іншу сферу [див. [1], 459], у

сферу віртуально бажаної дійсності (В.Х.). Таке зміщення під силу деконструктивному знаку – симулякру.

Теорія симулякру закорінена у грецькій ідеалістичній філософії Платона. Згідно з платонівською теорією, існує модель-оригінал (ейдос). По відношенню до ейдосу можливі правильні або неправильні наслідування. Правильні можуть уподібнюватися ейдосу, а неправильні – відрізнятися від моделі-оригіналу і один від одного. Але спільним для перших і других є співвіднесеність із трансцендентним зразком, який, напевно, є копією ідеї, її відбитком. Саме поняття ідеї-копії відповідне поняттю симулякра. Фольклорна одиниця часто не сприймається як текст із маніфестованим змістом, а як «ментифакт», що має відношення до навколишньої дійсності як певний намір (тексти замовлянь, обрядові тексти, молитви, присяги, серенади). Людська ж свідомість здатна сприймати копію як образ. А відтак у фольклорі, який належить до традиційної творчості, намір співвідносний із симулякром, найчастіше об'єктивований в образ.

Теорія симулякра виникла завдяки французьким мислителям П. Клоссовськи, Ж. Батаю та Ж. Бодріяру, Ж. Дельозу. Спочатку П'єр Клоссовськи увів в науковий обіг, а згодом Жорж Батай поглибив у сучасній науці актуалізоване поняття симулякра, орієнтоване на античне, епікурівсько-лукрецієвське тлумачення. Жан Бодріяр по-своєму теоретизував поняття симулякра у праці «Симулякри і симуляція» [див. [2]], намагаючись трактувати симулякри як результат процесу симуляції, коли під дією симуляції відбувається «заміна реального знаками реального», що за допомогою моделі реального, тобто моделі-оригіналу (за Платоном), яка не має власних джерел реального, призводить до виникнення «гіперреального». Фундаментальною властивістю симулякру у зв'язку з «гіперреальністю» є його неспіввідносність із співвідносністю з будь-якою реальністю. Згідно з Бодріяровим твердженням, закінчилась не лише історія, але й сама реальність, поступившись симулятивній «гіперреальності» симулякрів. Припустимо, що Всесвіт, створений деміургом, замінюється знаками Всесвіту, що прямо з ним не пов'язані, а є лише їх образними копіями. Щоб прикласти подібну теоретифему до колядкового тексту, необхідно співвіднести колядковий наратив із гіперреальністю симулякра.

За законами фольклорного побутування усе вихідне із традиції може контамінувати з інноваційним чи трансформуватись у нові форми. За час функціонування «колядкового тексту» (типологічні різновиди колядок) відбулись різні трансформації колядкового наративу, співвідносні з прагматичною віртуальністю адресантів/полазників та адресатів/реципієнтів. І перші, і другі ідентифікують себе учасниками/гравцями святкового хронотопу Різдва. Екзистенція свята змінює структуру людської свідомості. Людина найчастіше сприймає свято як гру, яка має певне значення і смисл. У різдвяному хронотопії гра реалізується як відмінна від буденного життя якість, представлена у формі дій і слів, обопільно апельованих до індивідуумів, що само собою сприймається як ритуально-вербальний різдвяний міф. Фольклорно-міфологічний, традиційний образ колядкового тексту,

вибудований на основі міфологічно-прагматичних впливів, може сприйматися як символічний знак або симулякр гіперреального.

Коли не було з нащада світа,
Тогди не було неба, ні землі,
А но лем було синоє море,
А серед моря зелений явір.
А на явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радят,
Радоньку радят, як світ сновати:
– *Та спустимеся на дно моря,*
Та дістанеме дрібного піску,
Дрібний пісочок посієме ми,
Там нам ся стане чорна землиця,
Та дістанеме золотий камінь,
Золотий камінь посієме ми,
Там нам ся стане ясне небонько,
Ясне небонько, світле сонінько,
Світле сонінько,ясен місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні звіздочки [[3]].

Текст вищенаведеної міфологічної колядки із мотивом світотворення вважають одним із найдавніших, що репрезентує трасформаційний образ створення світу. Згідно із підходом Ж. Бодріяра до репрезентації образу, першопочатковим його етапом є відображенням біблійної реальності: *«2. …Дух Божий ширяв над поверхнею води. 3.І сказав Бог: «Хай станеться світло! І сталося світло. 9. І сказав Бог: Нехай збереться вода з-попід неба до місця одного, і нехай суходіл стане видний». І сталося так. 10. І назвав Бог суходіл: «Земля»… 14. І сказав Бог «Нехай будуть світила на тверді небесній для відділення дня від ночі… 16. І вчинив Бог обидва світила великі, – світило велике, щоб воно керувало днем і світило мале, щоб керувало ніччю, а також зорі.»[Буття. 2; 3; 9; 10; 14]*. Другий етап – маскування реальності. Оскільки біблійна реальність не співвідносна із будь-якою реальністю, то й колядковий текст не маскує її (реальності), а маскує її відсутність, і постає власним симулякром. Згідно із властивістю людського розуму, який найчастіше апелює до дійсності, враховуючи ще й традиційність як ознаку фольклорного/колядкового тексту, колядковий текст постає в не в копії неіснуючої копії, а в образі-копії ословленого процесу творення світу, що передає концептуальну міфологічну картину світотворення, де «три голубочки» представляють симулякр зооморфної іпостасі Духа Божого і його дій, спрямованих на «творення», результатом чого буде *«ясне небонько», «чорна землиця», «світле сонінько», «ясен місячик», «ясна зірниця»*.

Сентенції Бодріяра, висловлені на сторінках праці «Симулякри і симуляція» стосовно образу Творця і його зображення зводяться до репрезентативного знаку, що здатний «перепровадити до глибини смислу, обмінюватися на смисл, бути запорукою цього обміну» [див.[4]]. То ж рецепція

змісту вищенаведеного колядкового тексту можлива через симулякри-знаки «деміурга» і «творення». Колядково-міфологічна космогонія представляє варіант народного засвоєння християнської концепції створення світу.

Календарно-обрядова творчість належить до генетично найдавніших фольклорних жанрів. Виконання обрядових ритуалів на честь природної стихії, величальних творів у часі святкувань сягає ще індоєвропейської доби, часу, в якому основу віри становив культ природи, яка щорічно, переходячи у відповідні фази, народжувалась, вегетувалась, набувала апогею і поступово відмирала. Календарний міф про умираючу і воскресаючу природу втілює циклічність людського життя і вміщується у часовому відтинку, в якому рік уподібнюється колу, але завжди завершується розривом часу профанного історичного і зміною його на сакральний міфічний, тобто на святковий [[5], 329], що у нашому розумінні є часом перехідним до нового. Різдвяні обряди повторюють сакральний, міфічний (М. Еліаде) час початку. Регенерація часу відбувається найчастіше вербально або у поєднанні із ритуальними діями (вертеп), спрямованими на відновлення космогонії. Чи то у ритуальному дійстві, чи то вербально створюється ситуація гри, спрямована на благополучний і гармонійний перебіг майбутнього року. Активізується комплекс заходів: жертвоприношення, поминання предків, захисна магія, які проектують гармонійний хронотоп людського буття, імітують архетип життя особи, сім`ї, родини, цілої спільноти. Архетипу творення відповідає міфічний початковий час, у хронопоті якого моделюється світ “золотого віку”. Модель “золотого віку” по-різному представлялась світовими міфологіями, у християнстві – моделлю раю. Квінтесенція уявлень зводиться до щасливого гармонійного буття у повному достатку, який у колядкових текстах має різну вербальну організацію, оскільки і сам міф і в слов’ян, і в українців є симулякром, тобто «свідомим відтворенням фантазму» [[6], 393]. У текстових варіантах колядок міф «золотого віку»/«раю» контамінувався із суспільними прагненнями, що призвело, з одного боку, до втрати його сакрального значення, з іншого – до створення нової художньої реальності. Прикладом може бути текст господарської колядки:

Ой пане-господару, на твоїм двору
Стоїть дерево, тонке та високе,
Тонке та високе, листком широке.
Листком широке, верхом кудряве,
На тій кудрі сив сокіл сидить,
Сив сокіл сидить, далеко видить.
Далеко видить у чистоє поле,
В чистоє поле, де Господь оре,
Пресвятая Діва їсти носила,
Їсти носила, Бога просила.
Ой, уродись сріблоє срібло,
Жемчужне колосся, золоте зерно [[7]].

У дворі господаря – «…*дерево, тонке та високе, листком широке*» – універсальний знак сакрального світу, тотожній “axis mundi” (світовій осі). У початковому часі відновлення дерево є символом створення світу, його денотатом. Початковий час тотожний світотворенню, співвідносному із «золотим віком», який, одначе, не має оригіналу, а є симулякром. Як симулякр «золотого віку» дерево є ще й знаком сакральності часу і простору: максимум сакральності має та точка хронотопу, де знаходиться її денотат – світове дерево [див. [8], 23-46]. У структурі міфопоетичного образу української колядки верхнє місце займає сокіл. Вісник і володар Верху (М. Новикова), оберіг хліба і поля (О. Афанасьєв) сокіл стверджує містифіковану допомогу господарю у творенні матеріального добробуту. Результативний мотив «Божої оранки» розуміється метафорично, але у містичному часі Різдвяного свята він представляє ще й акт побажального творення життєво необхідних матеріальних цінностей – «*сріблого срібла, жемчужного колосся, золотого зерна*». Репрезентативним знаком-кодом для зрозуміння тексту колядки є «дерево» і «сокіл» у значенні «початкового часу», потенційному «достатку».

Цікавим видається колядковий текст, адресований дівчині. На перший погляд, доступний і для прочитання, і для зрозуміння. Його текстову основу складають загадки:

Пливте стрілки до моєї дівки,
Загадайте юй три загадки:
Що то росте да й без кореня?
Що то горить да й без полум’я?
Що то цвіте да й боровим цвітом?
Як одгадає – то моя буде
Не одгадає – то чужа буде.
– *Ой, бодай те я не була панна,*
Цих трох загадок да й не одгадала
Камень росте да й без кореня,
Злотечко горить да й без полум’я,
Житечко цвіте боровим цвітом [[9]].

Щоб осягнути рецептивне поле колядкового тексту, необхідно з’ясувати контекстуальну роль загадки, осягнути її функціональну роль.

Генеза загадки сягає міфів світотворення. Загадка належить до космічного ладу: мовлене слово впливає на світовий порядок (Й. Гейзінга). Як ритуалема, вона представляла процес творення світу у ведійському ритуалі зустрічі Нового року (у нашому вжитку – в початковому часі). Міфопоетична тотожність елементів світу і тіла Пуруши (першолюдини) складали зміст давніх індоєвропейських загадок і відгадок, складених у формі діалогу. У християнській літературі, зокрема в Мойсеєвому П’ятикнижжі, в оповідальній формі через метафорику загадки були представлені деякі історичні відомості.

Форму питань-відповідей, співвідносну загадці, містить катехитична література.

З десакралізацією загадки дещо змінюється її значення: космогонічна міфологія стає матеріалом для загадок. Змінюється її жанрова семантика, виділяється інтелектуально-змагальна функція [[10], 14-46].

Як знання загадка у фольклорі набуває змагальної семантики, стає засобом весільних випробувань, рубежом важких завдань в ініціаціях. У часі гри вона символізує ситуацію переходу, є певною ставкою майбутнього*: "як вгадаєш – моя будеш, / не вгадаєш – чужа будеш"*. Колядковий текст у такий спосіб мотивує адресату майбутнє. Майбутнє не має оригіналу, воно є наміром, бажанням, що не завжди співвідносне з реальністю, швидше може вважатися симулякром, але не орієнтованим на модель-оригінал, а лише на уявно-бажану традиційну копію копії. Виокремлення через випробування загадками якостей дівочого розуму і мудрості сприятимуть її долі, стануть віртуальним гарантом майбутнього шлюбу. Отже кодом-симулякром до рецепції змісту дівочої колядки є не лише «шлюб» як регламентована суспільна форма продовження роду, але й «партнерська якість».

У застосуванні методології симулякра (за Бодріяром) до інтерпретації колядкового тексту, необхідно констатувати, що в колядках домінує вербалізований образ-денотат, який виконує роль коду, своєрідного провідника до рецепції колядкового міфу. Симулякрова методологія сприяє глибшому осмисленню його рецепції, у відповідності із властивістю людської свідомості сприймати копію як образ. Якщо взяти до уваги антропологічний і філологічний аспекти дослідження календарно-обрядових текстів, то вищевикладена методологія прийнятна для філологічного підходу і є програшною для антропологічного, який для фольклориста є надзвичайно важливим, оскільки уможливлює повніше окреслити ритуально-обрядову основу побутування тексту у контексті традиційної народної культури. Для літератора – важливіший філологічний.

[1] Керимов Т. Х. Симулакрум // Современный философский словарь. — М.; Бишкек; Екатеринбург: Одиссей, 1996.
[2]Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. - Київ: Основи, 2004//http://www.imanbooks.com/book
[3] Коляки і щедрівки / Упоряд., передм. М.С.Глушко. – К.: Музична Україна: 1991.- С. 55.
[4] Бодріяр Ж.Симулякри і симуляція. - Київ: Основи, 2004//http://www.imanbooks.com/book_
[5] Українське свято, польське swięto, російське святки, англ. holiday походять від big swęnt – святий, сакральний // Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С. Токарев.– М.: Советская энциклопедия, 1980. – Т. 1.
[6] Літературознавча енциклопедія.У 2-х томах // Автор-укладач Ковалів Ю. - Т.2.- К.: Видавничий центр «Академія», 2007.
[7] Записано від Сосновського Василя Миколайовича 1934 р.н. у с. Козлин Рівненського р-ну на Рівненщині. Запис автора.
[8] Элиаде М. Священное и мирское / Перевод с французского. – М.: Издательство Московского университета, 1994.
[9] Записано від Остапович Марії Іванівни 1926 р.н. у с. Орихівчик Бродівського р-ну на Львівщині // Рукописні фонди фольклорних матеріалів РДГУ.
[10] Елизаренкова Т., Топоров В. О ведийской загадке типа brahmodya // Паремиологические исследования. Сборник статей. – М.: Наука, 1984.